

VIURE A LES
CASES BARATES
Bon Pastor,
1929-2010

VIURE A LES
CASES BARATES
Bon Pastor,
1929-2010

LES CASES BARATES DEL BON PASTOR, 1929-2010

La trajectòria del Segon Grup de Cases Barates —conegut al llarg del temps com a Milans del Bosch, Carles Bonaventura Aribau i Bon Pastor— descriu els moments clau que han marcat la història urbana de les perifèries a Barcelona durant el segle xx.

Des que es van construir l'any 1929 fins que es van transformar definitivament al començament del segle XXI, les Cases Barates mostren la complexitat dels processos d'integració dels nuclis d'habitatge popular a la ciutat i la lluita de les majories urbanes per la dignitat dels barris.

Les quatre cases barates que s'han museïtzat, com a part del projecte de conservació de la memòria i la història del Bon Pastor, representen quatre períodes i formes diferents d'habitar de les classes populars a la ciutat de Barcelona.

1 ESCASSETAT

1929-1952

LA VIDA A LES CASES BARATES ENTRE DUES DICTADURES

En el període comprès entre la dictadura de Primo de Rivera i la postguerra, sota la dictadura franquista, la vida a les Cases Barates no superava la condició de mera subsistència, malgrat els esforços dels residents. Les grans esperances al començament de la II República no van tenir temps de materialitzar-se, i la Guerra Civil va tenir un fort impacte en aquest nucli d'orientació anarquista.

Les represàlies, els consells de guerra, la reeducació nacional-catòlica i l'escassetat dels anys de la política autàrquica van marcar els temps de la postguerra. La incorporació del barri, que fins aleshores formava part de Santa Coloma de Gramenet, al municipi de Barcelona es va fer efectiva el 1945 i, si més no, va donar impuls a la reobertura de les escoles. Les privacions van continuar fins a la darrereria de la dècada de 1950, tot i que el final del racionament l'any 1952 va alleugerir la situació.

Parella en bicicleta, 1943.
Família de Joana Melenchón

ELS PRIMERS HABITATGES DE PROMOCIÓ PÚBLICA

Els immigrants que arribaven a Barcelona en la dècada de 1920, atrets per les obres del metro i de l'Exposició Internacional, havien d'esquivar les dificultats de trobar casa recorrent al relloguer o allotjant-se en infrahabitatges situats als marges de la ciutat.

La proximitat de les barraques de Montjuïc amb els terrenys de l'Exposició va esperonar l'Ajuntament a edificar els primers habitatges de promoció pública, emparant-se en les lleis de cases barates. El 1927 es va constituir el Patronat de l'Habitatge de Barcelona, i l'any següent es va aprovar la construcció de quatre grups de cases barates –Eduard Aunós a la Zona Franca, Milans del Bosch i Baró de Viver a la riba del Besòs, dins del terme municipal de Santa Coloma de Gramenet, i Ramon Albó al peu del Turó de la Peira.

Per minimitzar les despeses, el Patronat va decidir de construir nuclis de cases de lloguer amb una sola planta, situats a les àrees perifèriques. De fet, els grups

Pla de la ciutat de Barcelona, 1931. Ajuntament de Barcelona. Servei Topogràfic. ICGC

Grup de Cases Barates de Ramón Albó (1), de Baró de Viver (2) i d'Eduard Aunós (3), 1929. Josep Gaspar Serra. Grup de Cases Barates de Milans del Bosch (4), 1930-1932. Josep Domínguez. AFB

de cases barates s'havien concebut com una primera forma d'urbanització que, més endavant, s'havia de substituir per nous barris d'habitatges en propietat. Aquesta lògica avalava que es compressin solars a grans propietaris, perquè en facilitava la gestió. El preu del lloguer baix justificava que la qualitat dels habitatges fos escàs.

Respecte a altres ciutats industrialitzades d'Europa, la iniciativa barcelonina va ser tardana i es va tornar urgent en la tensa situació sorgida en un context poc sensible a les polítiques socials. Es va presentar com una operació que demostrava l'interès del municipi a solucionar el problema de l'habitatge obrer, tot i que no podia resoldre una situació que demanava perspectives i mitjans diferents, tal com revelaven els grans programes d'habitatge públic de ciutats com Amsterdam, Viena, Berlín i Frankfurt. A partir de 1932, però, aquests nous plantejaments es provarien d'aplicar també a la capital catalana amb la Casa Bloc de Sant Andreu, a poca distància de les Cases Barates del Besòs.

UN POLÍGON A LA PERIFÈRIA METROPOLITANA

Igual que Baró de Viver, el Segon Grup de Cases Barates Milans del Bosch, avui anomenat del Bon Pastor, es va construir en àrees del municipi de Santa Coloma de Gramenet situades a la riba dreta del riu Besòs, vora del límit amb Barcelona. La zona era en gran part d'ús agrícola, per bé que el 1906 s'hi havia instal·lat Can Sala, una fàbrica d'adobs i blanqueig de roba de cotó, i l'any següent, la fàbrica de tints Sanchís. Ben a prop, hi van créixer els petits barris de l'Estalella i de les Carolines, el darrer amb nombrosos establiments comercials, entre els quals hi havia un cinema, l'Edisson, més endavant anomenat Ambos Mundos.

L'edificació del grup Milans del Bosch el 1929 va significar un canvi d'escala en la urbanització d'aquella zona aïllada tant del nucli principal del municipi de Santa Coloma com de Sant Andreu, al terme de Barcelona. Poc després, davant de la fàbrica Sanchís també es va bastir una petita colònia d'habitatges per als treballadors.

- 1 Casa-fàbrica Sanchís, sense data. Fons de Ferran Blaya
- 2 Vista aèria de Can Sala al barri del Bon Pastor, 1953-1955. TAF-Helicòpters. ANC
- 3 El forn de la casa núm. 150 a la barriada del grup de Cases Barates de Milans del Bosch, 1934. Pérez de Rozas. AFB

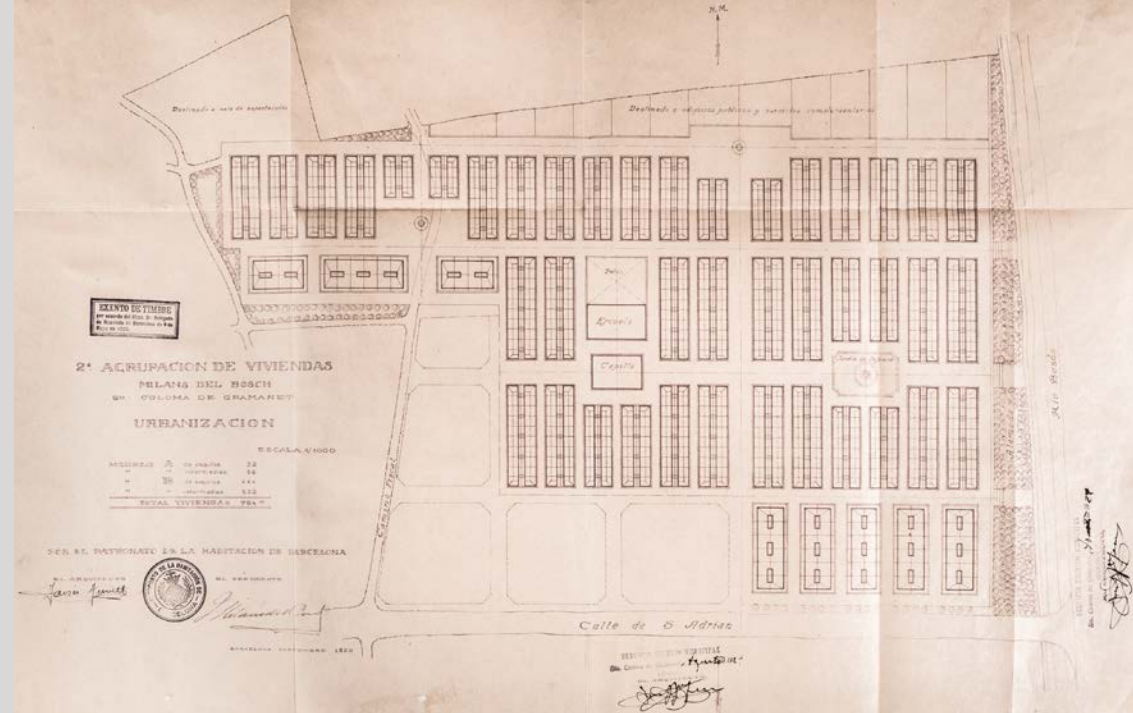

1

3

2

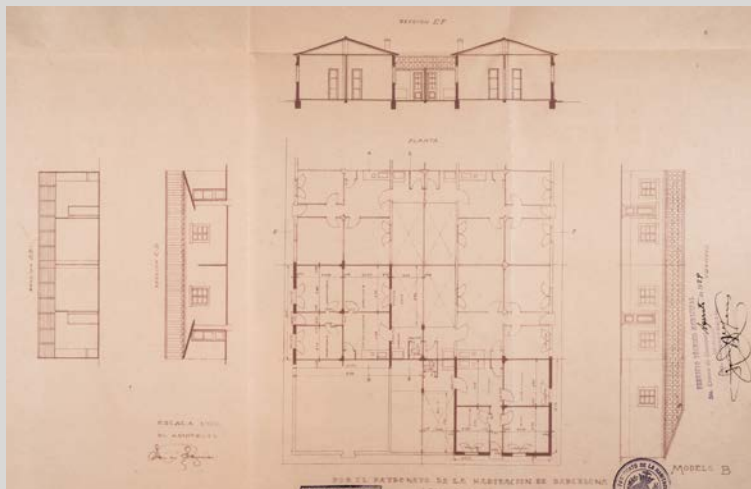
Plànol d'urbanització. Patronat de l'Habitació de Barcelona; Xavier Turull Ventosa, arquitecte, setembre de 1928. AMCB

LES CARACTERÍSTIQUES DEL BARRI I DE LES CASES

El grup Milans del Bosch, el més gran dels quatre que s'hi van construir, va tenir a punt el seu projecte el setembre de 1928 i es va anar ocupant el 1929, així que s'acabaven les cases. S'hi van construir 781 cases de les 784 previstes, és a dir, gairebé totes. Els habitatges de tipus A, de cap a 53 m², es van disposar en àrees perimetrals, i els habitatges de tipus B, de prop de 38 m², formaven la part principal del teixit. Totes les cases tenien tres dormitoris i una cuina menjador, lavabo i safareig, situats als petits patis posteriors.

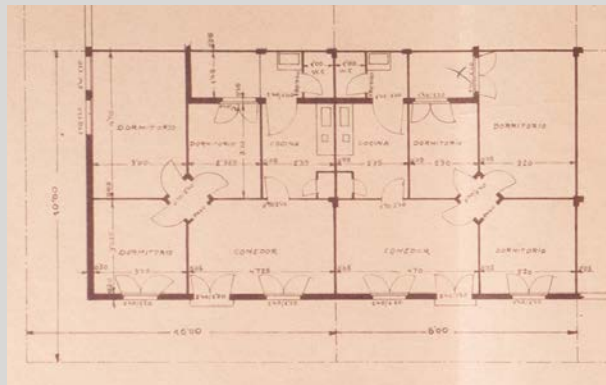
Com passava a les colònies agrícoles i industrials, el traçat dels grups de cases barates seguia la retícula característica de les ciutats de fundació, que es destriava més clarament a Milans del Bosch. Es van construir quatre places als carrers principals i s'hi van definir altres àrees per situar-hi la capella, les escoles, una caserna de la Guàrdia Civil i també l'economat, actiu fins a la Guerra Civil.

Es va donar al conjunt una imatge humil, endreçada i decorosa, recorrent a formes i tècniques tradicionals. Tanmateix, aquesta mena de construcció econòmica va revelar ben aviat que tenia límits, i la manca de manteniment va empitjorar els efectes de l'exposició a la humitat i de les crescudes del riu.

1

- 1 Cases tipus B, plantes, alçats i seccions. Patronat de l'Habitació de Barcelona; Josep M. Sagnier Vidal, arquitecte, setembre de 1928. AMCB
- 2 Cases tipus A, planta. AMCB
- 3 Inundacions a la barriada del grup de Cases Barates, 1933. Pérez de Rozas. AFB
- 4 Taller d'encapsulatge de bales a la fàbrica d'explosius núm. 11 (La Sanchís). Arxiu de Montserrat Tarradellas
- 5 Mobles recuperats després del bombardeig aeri del 29 de maig de 1937 sobre les Cases Barates. Autor desconegut. ANC

2

3

4

DE L'ESPERANÇA REPUBLICANA A L'HORROR DE LA GUERRA

Amb la República, el Baró de Viver es va passar a dir Pi i Maragall, i es va substituir Milans del Bosch per Bonaventura Carles Aribau. Gràcies a les Cases Barates la població de Santa Coloma de Gramenet va augmentar en més de 4.000 habitants. Però, els escassos recursos disponibles i les reticències del Patronat a abonar els arbitris municipals durant la vaga de lloguers, van portar l'ajuntament colomenc a demanar diverses vegades, entre 1931 i 1937, la incorporació de totes dues barriades a Barcelona, una oferta que inicialment havia descartat.

Aquesta situació administrativa tan precària va afavorir l'aparició d'una organització comunitària centrada en accions de solidaritat obrera, que sovint s'acompanyava de la militància en sindicats com ara la CNT i a la FAI, un fet que va contribuir a definir el caràcter de les Cases Barates.

La urbanització d'aquesta zona perifèrica activà també l'Església. El 1935 s'havia aprovat la constitució de la nova parròquia del Bon Pastor, definida com a "missionera" per la premsa, on, el 19 de juliol de 1936, es va assassinar el capellà.

El barri es va implicar a fons en la Guerra Civil: molts habitants van participar en la lluita i es van allistar en els batallons de milicians, fent-se càrrec les dones de les feines que deixaven els que marxaven al front. D'altra banda, el maig de 1937, les bombes de l'aviació feixista dirigides contra les indústries de la rodalia van encertar les Cases Barates, i hi van causar nou morts i diversos ferits.

5

UN BARRI TUTELAT PER L'ESGLÉSIA

La postguerra es va caracteritzar per les seqüeles del conflicte: repressió política, adoctrinament, pobresa general i substitució d'una part de la població de les Cases Barates. La situació social tan precària, amb nombrosos homes que havien fugit, mort o eren empresonats, va obligar força dones a esdevenir caps de família, treballar a les fàbriques, en l'economia informal o bé a regentar negocis comercials.

El 1940, l'arribada de mossèn Joan Cortinas va significar un procés intens de recristianització, combinat amb un gran activisme parroquial per pal·liar les necessitats d'una zona castigada per la repressió del nou règim, que va sotmetre a consell de guerra quaranta persones del Segon Grup de Cases Barates, al qual es va restituir l'antic nom de Milans del Bosch.

En aquesta època, la barriada va ser un laboratori social del nacionalcatolicisme, on destacaren diverses congregacions femenines que es van implicar en la catequesi, l'educació i l'assistència, entre altres accions de beneficència.

1

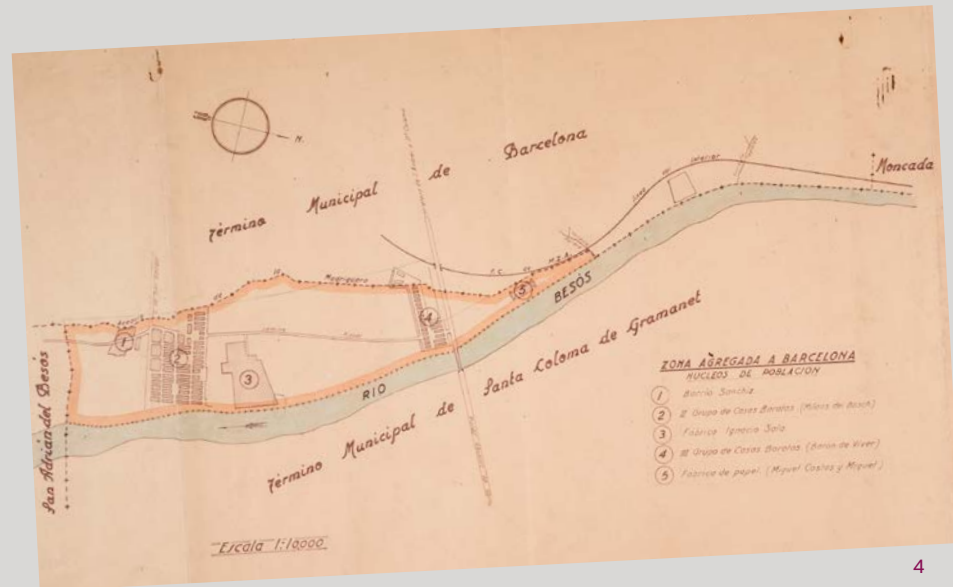
- 1 Mossèn Joan Cortinas. Fons de Ferran Blaya
- 2 Benedicció de la primera pedra de la parròquia del grup de Cases Barates, 23 d'abril de 1944. Pérez de Rozas. AFB
- 3 Processó del Divendres Sant amb el campanar de l'església en estat de construcció avançat, 1950. Fons de Ferran Blaya

2

3

4

5

- 4 Plànol de la zona segregada del terme municipal de Santa Coloma de Gramenet i agregada al de Barcelona, 1943-1944. AHSCG
- 5 Inauguració de les obres del pont de Santa Coloma de Gramenet, 11 d'abril de 1945. Pérez de Rozas. AFB

La influència de l'Església va contribuir, també, a l'avançament de les negociacions, repeses el 1939, a la fi de la guerra, perquè s'incorporés a Barcelona la zona colomenca situada a la riba dreta del Besòs, la qual va esdevenir efectiva a partir de 1945. L'acord va facilitar que s'hi reobriessin les escoles, i els carrers van passar a tenir noms de poblacions lleidatanes en comptes de números, tot i que la barriada no va arribar a superar les condicions de marginalitat i d'isolament.

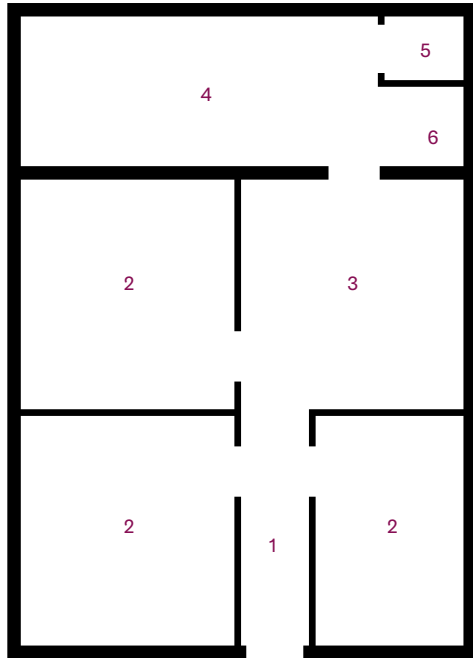
L'abril de 1945, la missió evangelitzadora es va refermar amb la inauguració de la inacabada església del Bon Pastor, projectada amb formes neoromàniques. A més a més, l'obertura del temple va fer que mossèn Cortinas demanés a l'administració que el barri s'anomenés el Bon Pastor.

LES CASES DEL PATRONATO DE LA HABITACIÓN DE BARCELONA

La majoria de les cases construïdes pel Patronat el 1929 eren de tipus B, com la que es reconstrueix. Tot i ser petites, representaven una millora respecte a les condicions de l'habitatge obrer de l'època. Tenien tres habitacions, una cuina menjador i un pati petit amb vàter i safareig. Els acabats eren senzills: terres de ciment, parets pintades amb tons clars, portes i finestres de fusta i sostres d'encanyissat i guix. Les conduccions d'aigua eren a la vista, igual que la instal·lació elèctrica amb un punt de llum per habitació.

Impulsats per la necessitat d'adaptar l'espai a les seves exigències, els llogaters van fer certes reformes com repintar els interiors i, en ocasions, traslladar la cuina al pati, un fet documentat per primera vegada el 1949. El mobiliari, de fusta i de procedència heterogènia, cobria necessitats bàsiques.

Les màquines de cosir i les ràdios eren els aparells més moderns que hi havia en algunes cases.

Carrer de Barnola, 20
Planta esquemàtica

- 1 Passadís
- 2 Dormitori
- 3 Cuina menjador
- 4 Pati
- 5 Vàter
- 6 Safareig

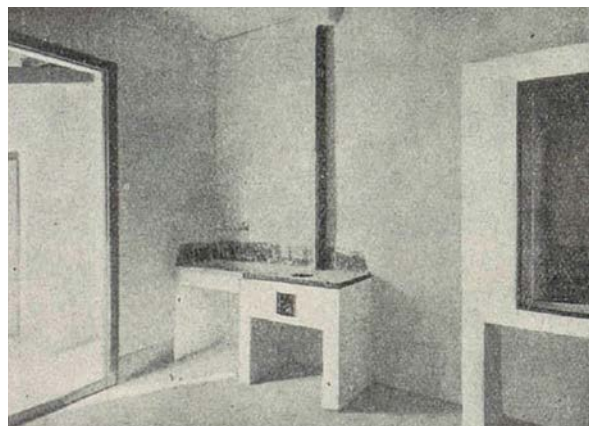
→
Interior d'una casa barata del
Patronat, sense data. F. Ribera. IMHAB

L'ARRIBADA DELS PRIMERS HABITANTS I L'OCUPACIÓ DE LES CASES

Les cases es van habitar a partir del maig de 1929, principalment per població immigrant que provenia de l'interior de Catalunya i de diverses regions espanyoles. Oficialment, els habitatges eren assignats pel Patronat, però també es té constància de l'ocupació de cases buides i de permutes entre veïns, molts dels quals no figuraven enregistrats al padró de Santa Coloma de Gramenet, el municipi on era situat el polígon.

1

2

3

- 1 Passeig de Sant Adrià, dècada de 1930. Fons de Ferran Blaya
- 2 Interior d'una casa barata, fotografia publicada a la revista *El Hogar Patrio*, agost de 1929. BNE
- 3 Vista de les Cases Barates, sense data. Autor desconegut. IMHAB
- 4 Model de contracte de lloguer. IMHAB

PATRONATO DE LA HABITACIÓN DE BARCELONA

CONTRATO DE INQUILINATO

Vivienda de la _____ de _____
n.º _____ cuarto _____

En Barcelona a _____ de _____ del año mil novecientos _____
reunidos D. _____ natural de _____
provincia de _____ de _____ años, de estado _____
su profesión _____ vecino al presente de _____ con
cédula personal _____ clase, n.º _____ expedida como habitante
en la _____ de _____ n.º _____ cuarto _____
a _____ de _____ de 19 _____ en concepto de Arrendatario;
y D. _____ de _____ años, de estado _____
y vecino de _____ con cédula de _____ clase, n.º _____
expedida en _____ a _____ de _____ de 19 _____ como
dueño en dicha calidad, hemos contratado el arrendamiento del cuarto _____
de la casa n.º _____ de la _____ de _____ sita
en _____ por tiempo de _____ precio de _____
cada año, pagadas por _____ con las demás condiciones que se
estampan al dorso.

Formalizado así este Contrato, y para que conste, lo firmamos por
sextuplicado. Fecha ut supra.

El Arrendatario, _____
Por el PATRONATO DE LA HABITACIÓN:
El Arrendador, _____

Grupo

Habiendo sido exceptuado del pago del timbre del Estado por acuerdo del Ilmo. Sr. Delegado de Hacienda de esta provincia, fecha 9 de Mayo de 1929, se redacta en papel común.

4

ELS LLOGUERS

El Patronat fixava el lloguer i les condicions d'ús de l'habitatge, i en prohibia qualsevol modificació. La crisi social, agreujada per la desocupació a conseqüència de la cloenda de l'Exposició Internacional i els efectes indirectes del crac mundial de 1929, va propiciar la vaga de lloguers de 1931, molt seguida a les Cases Barates, amb reivindicacions que es mantindrien fins al 1942. Els nous habitants, que van arribar després de la Guerra Civil, sovint havien de presentar cartes de recomanació de l'Església o de persones afectes al règim franquista per llogar la casa.

CASES PETITES I FAMÍLIES NOMBROSES: L'ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI DOMÈSTIC

La superfície reduïda de les cases, el nombre elevat de membres de les famílies i la composició heterogènia dels grups que s'hi allotjaven feien especialment complexa l'organització de la vida quotidiana. Durant la postguerra, la pobresa i la manca d'habitatge van obligar moltes famílies a rellogar casa seva o a compartir habitacions.

1

3

5

- 1 Interior d'una casa barata a Can Peguera, 1929-1938, Gabriel Casas. ANC
- 2 Carrer de Bellmunt, dècada de 1940. Família de Lola García
- 3 Dones cosint i nens jugant al carrer, 1930-1932. Josep Domínguez. AFB

2

4

6

VIDA AL CARRER

L'aïllament del nucli urbà, les característiques de les famílies, la tipologia dels habitatges i les seves mancances van alimentar un fort sentit de comunitat. Es consideraven els carrers com a extensions de les llars, fet que els convertia en espais de socialització on es treballava, cuinava, menjava, jugava i, també, s'hi organitzaven festes i revetlles, i s'hi dormia a l'estiu.

- 4 Gent cuinant al carrer, dècada de 1940. Fons de Ferran Blaya
- 5 Nena a les Cases Barates, davant d'una font, 1949. Família de Joana Melenchón
- 6 Joves amb bicicleta, dècada de 1940. Família de Teresa Bullich-Fradera

ECONOMIA D'ESCASSETAT

Sovint les famílies havien de complementar els ingressos de la feina assalariada amb altres activitats productives, a les quals moltes dones es dedicaven a casa mateix, o amb el petit comerç, on participaven també els més joves. Calia subsistir. La cria d'animals als petits patis permetia de variar la dieta, amb un augment en l'aportació de proteïnes, o aconseguir ingressos extra.

1

3

5

2

4

- 1 Treballador de Fecsa, dècada de 1930. Família d'Àngel López
- 2 Fruiteria al carrer de Bellmunt, 14, dècada de 1940. Família de Lola García
- 3 Camàlics de les Cases Barates en cerca de feina al centre de la ciutat, dècada de 1930. Família de Teresa Bullich-Fradera
- 4 Dona al carrer amb dues gallines, envoltada dels mobles recuperats després del bombardeig aeri del 29 de maig de 1937 sobre les Cases Barates. Autor desconegut. ANC
- 5 Grup Escolar Bonaventura Carles Aribau, 1932-1934. Autor desconegut. AFB

L'ESCOLA, UNA INSTITUCIÓ FONAMENTAL

Poc després d'acabar les cases, el Patronat va construir escoles a les Cases Barates. Els anys de la II República, quan el centre educatiu del Segon Grup es va passar a dir Bonaventura Carles Aribau, hi van ser molt fecunds. S'hi aplicava una pedagogia activa, tal com reflecteixen els quaderns escolars *Vilabesòs* (1934-1935), publicats per mestres i alumnes, que són un testimoni remarcable de la vida al barri. Les escoles van tancar a l'acabament de la guerra, i no es van reobrir fins a 1941-1942, amb mestres nous, durant el procés d'incorporació de les Cases Barates del Besòs al municipi de Barcelona.

CRONOLOGIA 1929-1952

1929

Es construeix el Segon Grup de Cases Barates, aprovat l'any anterior. Entre el maig i el desembre es comença a habitar el barri actualment conegut com a Bon Pastor, que aleshores es deia Milans del Bosch.

1930

Al padró de Santa Coloma de Gramenet consten 433 cases habitades de les 781 que s'hi han edificat, amb un total de 2.347 habitants censats. Al juliol s'inaugura la capella del Sagrat Cor, construïda pel Patronat de l'Habitació de Barcelona al grup Milans del Bosch. L'Ajuntament de Barcelona proposa d'incorporar al seu municipi la part del territori de Santa Coloma situada al marge dret del Besòs.

1931

Pel març s'inauguren les escoles dels polígons Milans del Bosch, Baró de Viver i Eduard Aunós, construïdes pel Patronat; l'any següent s'obre l'escola de Ramon Albó.

El 14 d'abril es proclama la II República espanyola. El polígon Milans del Bosch recupera el nom de Segon Grup de Cases Barates, per dir-se finalment Bonaventura Carles Aribau. La CNT promou una vaga de lloguers a Barcelona, que té molt de seguiment a les Cases Barates.

L'Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet manifesta per primera vegada que les Cases Barates representen una càrrega insostenible per al municipi.

Al setembre s'inaugura la primera línia d'autobús privat entre Sant Andreu i el Segon Grup de Cases Barates.

1933

Es reforma el Patronat de l'Habitació de Barcelona per la profunda crisi a conseqüència dels deutes, que s'agreugen amb la vaga dels lloguers.

1935

Durant el Bienni Negre s'executen un centenar de desnonaments al Segon Grup de Cases Barates, malgrat que la taxa de desocupació calculada arriba al 70%.

El bisbe Manuel Irurita promou la fundació de la parròquia del Bon Pastor en terrenys negociats amb l'industrial Enric Sanchís. S'hi habilita un edifici com a rectoria. Per a les funcions religioses es fa servir, de moment, la capella del Sagrat Cor.

1936

Gràcies a una activa participació obrera antifeixista, el 19 de juliol s'atura a Barcelona la insurrecció militar contra la República, i s'assetja la caserna d'artilleria lleugera de Sant Andreu, que s'havia adherit al cop d'estat. En aquest dia convuls, el rector del Bon Pastor és assassinat durant l'assalt a la parròquia, i a la matinada del dia 20, la caserna de Sant Andreu, que contenia un arsenal amb 30.000 fusells, es rendeix. A les Cases Barates, on hi ha una militància anarcosindicalista notable, s'organitzen subcomitès de les Milícies Antifeixistes i no pocs dels habitants s'allisten als batallons de milicians.

Es fan col·lectivitacions importants a les àrees agrícoles i industrials del voltant de les Cases Barates.

1937

Nou persones moren al carrer 24 del Segon Grup de Cases Barates a causa del bombardeig de l'aviació feixista del 29 de maig, dirigit contra les indústries de la zona.

ANC

1939

El 26 de gener les tropes franquistes entren a Barcelona i, l'endemà, a Santa Coloma. L'Ajuntament de Santa Coloma reprèn les gestions per cedir a Barcelona l'àrea situada al marge dret del Besòs.

1940

Mossèn Joan Cortinas, conegut més tard com a pare Botella, es fa càrrec de la parròquia del Bon Pastor.

1941

Obre el Dispensari Benèfic Parroquial, atès per metges i personal voluntari, que fins al 1976 va ser l'únic centre d'atenció sanitària de la zona.

ADB

L'Ajuntament de Santa Coloma acorda amb el municipi barceloní que el darrer es faci càrrec d'una part de les despeses dels mestres de les escoles als polígons del Baró de Viver i de Milans del Bosch, reobertes el 1941 i el 1942 respectivament, després d'una depuració del cos de docents per les autoritats franquistes.

1944

El Patronat reconstrueix les vint-i-una cases de Milans del Bosch destruïdes pel bombardeig de 1937 i repara l'edifici de l'economat.

1945

El primer de gener es fa efectiva l'agregació de Milans del Bosch i de Baró de Viver a Barcelona, que s'havia aprovat el 1943. S'inaugura l'església del Bon Pastor, una obra inacabada d'estil neoromànic projectada per Josep M. Sagnier i finançada per la Junta Nacional de Reconstrucció de Templos Parroquiales, dins dels projectes de recristianització.

Mossèn Cortinas pressiona perquè el barri passi a dir-se del Bon Pastor. Impulsats per la precarietat i la repressió, uns quants veïns deixen el Bon Pastor

per anar-se'n a treballar a altres països d'Europa i d'Amèrica Llatina.

1946

Es documenten permutes d'habitatges entre famílies residents a les Cases Barates. Aquesta pràctica va durar força i va propiciar una certa mobilitat dins del barri.

1947

Comença la regularització dels contractes i l'actualització dels lloguers de les Cases Barates, que conclou el 1949. S'inaugura la línia G d'autobusos, operada per Tramvies de Barcelona, entre Sant Andreu i el Bon Pastor. Hi ha constància d'activitats comercials dins de les cases.

1948

La documentació del Patronat esmenta que es crien animals als patis de les cases.

1949

La sobreocupació de les cases fa que uns quants veïns hi facin obres per augmentar-ne la superfície útil disponible.

1950

Per primer cop es documenta que hi ha veïns que han de deixar el barri per prescripció mèdica, a causa de les humitats.

1951

El malestar contra el règim i per la crisi es manifesta amb el boicot als tramvies i una vaga general que de Barcelona s'estén cap al Vallès. L'empresa ENMASA, hereva de l'antiga Elizalde, s'instal·la al Bon Pastor en una fàbrica encarregada a l'arquitecte Robert Terradas, que s'inauguraria el 1957. El 1959 començaria a produir motors Mercedes sota llicència, i el 1981 s'integraria en el grup automobilístic amb el nom de Mercedes-Benz España SA.

1952

Fi del racionament dels productes bàsics. Barcelona organitza el XXXV Congrés Eucarístic Internacional. Al carrer de Mollerussa s'acaben nous habitatges d'emergència: 60 cases refugi i 48 habitatges d'acollida.

2

DESARROLLISME

1953-1974

UNA ÈPOCA DE REPRESA I CREIXEMENT ECONÒMIC

La segona casa descriu les condicions de vida durant la lenta represa econòmica dels anys cinquanta i l'embranchida *desarrollista* dels anys seixanta, fins a la crisi de mitjan setanta.

D'una banda, el Pla comarcal de 1953 i els consegüents plans parcials van destinar les àrees al voltant del Bon Pastor a usos industrials, alhora que consolidaven la funció residencial del barri.

D'altra banda, el Pla nacional d'estabilització econòmica, de 1959, va propiciar per la via tecnocràtica, i amb sacrificis importants per a les classes populars, un creixement econòmic sostingut. Els hàbits canviaren i van aparèixer tot d'objectes propis d'un consum de masses incipient; al terme del període, el Bon Pastor, com altres barris, es va omplir de cotxes.

La "crisi del petroli" de 1973, amb efectes que es notaren sobretot a partir de 1975, va marcar la fi d'aquest període d'expansió econòmica, caracteritzat en l'àmbit social pel sorgiment de moviments veïnals que exigien l'atenció urgent als problemes dels barris.

NOUS MODELS DE PLANIFICACIÓ

El Pla comarcal de 1953 i, posteriorment, el Pla parcial de 1955 van destinar les terres agrícoles que envoltaven el barri a usos industrials. També es va decidir d'ampliar els nuclis d'habitatges i equipaments del Baró de Viver i de Milans del Bosch.

El 1958, la greu manca d'habitatges va motivar l'adaptació del Pla d'Urgència Social, aprovat per a Madrid l'any abans, a Barcelona i altres ciutats. Es va decidir que es construís el nou polígon residencial del Bon Pastor al sud de les Cases Barates. Mitjançant promotores, empreses diverses com ara La Maquinista, ENMASA, el Banc Central i Telefònica, entre d'altres, hi van bastir un total de 761 cases per als seus treballadors. Al carrer Sant Adrià es va formar un embrió d'eix cívic, amb el mercat, espais públics i un camp d'esports a prop del riu.

Aquestes actuacions, que s'inspiraven en els plans d'habitatge massiu desenvolupats durant la postguerra en altres països europeus, van introduir noves tipologies residencials, formes i materials de construcció, com ara el formigó i el maó vistos.

1 Vista del nou edifici del Mercat del Bon Pastor, acabat de construir, 1962. Fons Joana Melenchón

2 Vista panoràmica d'uns edificis en construcció al barri del Bon Pastor de Barcelona, 1962. TAF-Helicòpters. ANC

1

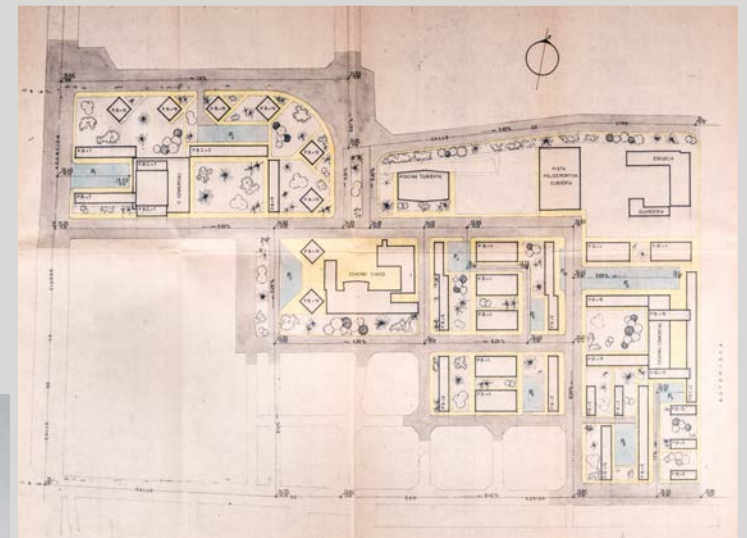
2

La densificació del teixit urbà també va afectar les Cases Barates. Entre la darrera dels anys quaranta i el començament dels anys cinquanta al carrer de Mollerussa s'hi havien construït 60 cases refugi, de només 19 m², i quatre edificis amb 48 habitatges d'acollida, de gairebé 38 m². A més, el 1965, es van acabar dos blocs amb locals comercials i 108 habitatges al solar de l'economat.

PLANS PER A UN URBANISME DE LA DENSITAT

Les transformacions de l'entorn van qüestionar la continuïtat de les Cases Barates, que es veien com el vestigi d'una concepció superada de l'habitatge social. Les casetes es declararen inadequades, tant per la insalubritat com pel desaprofitement del sòl, en un context de demanda elevada i escassetat d'àrees edificables, propi de l'època d'especulació immobiliària que va viure la Barcelona de l'alcalde Porcioles.

El Pla parcial presentat el 1965, aprovat el 1968 i modificat el 1971, va proposar que se substituís la barriada per superilles amb blocs i torres, que modificaven el traçat viari i canviaven l'escala del conjunt. D'aquest projecte, que en un primer moment preveia la construcció de 2.460 habitatges amb equipaments escolars, esportius i socials, es van construir quatre torres amb un total de 208 habitatges al carrer de Lima.

3

4

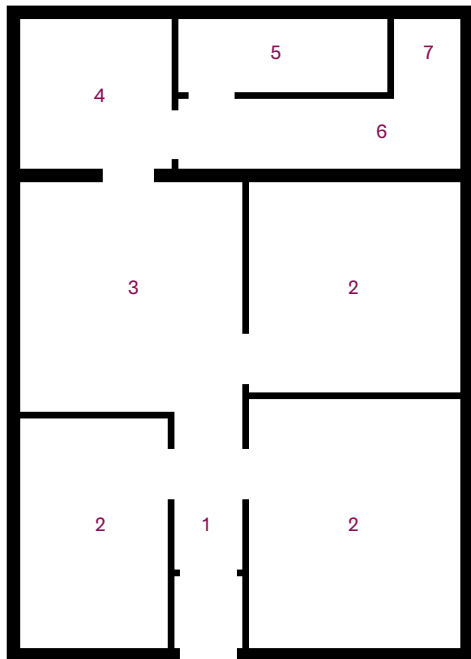
- 1 Foto del barri, de les cases barates i dels nous blocs d'habitatge, publicada a "El barrio del Buen Pastor", *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, núm. 61 (1965), pàg. 6. Biblioteca del COAC
- 2 Anunci publicat a la Revista *Arquitectura*, núm. 112. Abril de 1968. Biblioteca del COAC
- 3 Pla parcial de remodelació al grup d'habitatges de Milans del Bosch, ordenació general. Xarxa viària. Patronat Municipal de l'Habitatge; Luis Jara Álvarez de Sotomayor, arquitecte, 1965. AMCB
- 4 Construcció dels edificis del carrer de Lima, 1972. J. Ribera. IMHAB

EN CERCA DE MÉS ESPAI A LES CASES

Les necessitats d'unes famílies generalment nombroses i la millora en les condicions econòmiques van propiciar uns quants canvis a les cases, com ara la creació d'un petit vestíbul al passadís, el trasllat de la cuina al pati i la construcció d'un bany nou.

També es va procurar de reduir la humitat a les cases amb un aïllament més efectiu dels paviments, que incorporava una capa de rajoles hidràuliques o de gres col·locades damunt del ciment. La sala i les habitacions es repintaven amb tècniques diverses o es revestien amb paper pintat; s'equipaven les cuines i els lavabos amb aparells nous i s'acabaven amb recobriments ceràmics.

L'equipament de la casa també s'adaptà als nous hàbits, que sovint entraven en conflicte amb l'escàs espai disponible: es van començar a fer servir cuines de butà i escalfadors elèctrics per a la dutxa, i també arribaren els primers electrodomèstics i els nous conjunts de mobiliari per als dormitoris, els menjadors i les cuines.

Carrer de Barnola, 18
Planta esquemàtica

- 1 Passadís
- 2 Dormitori
- 3 Menjador
- 4 Cuina
- 5 Cambra de bany
- 6 Pati
- 7 Safareig

→
Carrer d'Ardèvol, 10, dècada de 1960.
Família de Cristóbal Baños

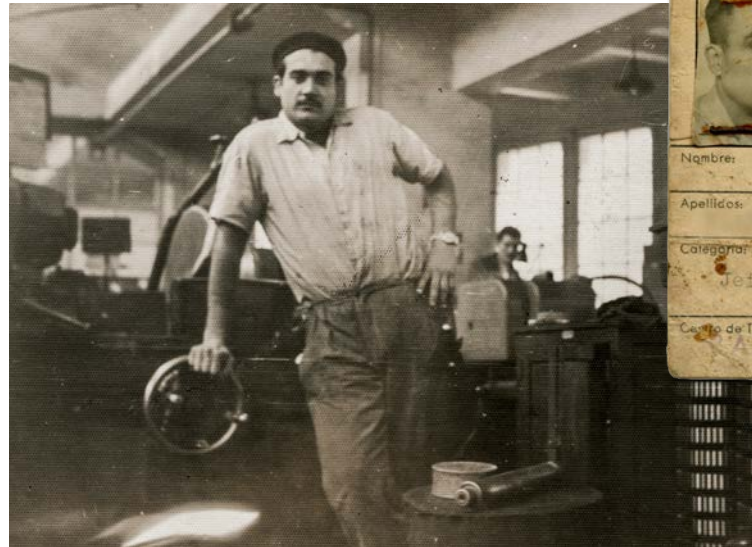

LA FEINA, UN ELEMENT DEFINIDOR DE LA IDENTITAT

Amb la construcció de polígons de fàbriques al seu voltant, el Bon Pastor es va consolidar com un barri de famílies obreres industrials. Les rutines de les feines, tant productives com reproductives, van definir molts aspectes de la vida quotidiana i van contribuir a perfilar la identitat de les persones i els rols de gènere, tant dins de l'espai domèstic com fora.

1

2

3

4

- 1 Treballadores de Can Sala tornant de la fàbrica, dècada de 1950. Família de Teresa Bullich-Fradera
- 2 Treballador de la fàbrica Pegasso, dècada de 1960. Família de Rosa Martín
- 3 Treballadores de Can Sala, dècada de 1950. Família de Teresa Bullich-Fradera
- 4 Veí del Bon Pastor de viatge a Berlín per motius laborals, dècada de 1960. Família d'Amparo Asensio

ACTIVITATS COMERCIALS A LES CASES BARATES

Encara que el Patronat va concebre les cases barates com una àrea residencial, diversos veïns i veïnes van començar a obrir petites botigues en habitacions frontals de les cases per atendre a la població local. El carrer Biosca es va convertir en l'eix comercial de la barriada. Quan l'any 1961 es va inaugurar el mercat del Bon Pastor, unes quantes famílies hi van obrir parada.

1

3

4

5

2

- 1 Polleria i oueria Fraile al carrer de Salomó, 42. Família de Manolita Fraile
- 2 Carnisseria de les germanes Melenchón al Mercat del Bon Pastor, dècada de 1960. Família de Joana Melenchón
- 3 Carrer de Bellmunt, 5, dècada de 1960. Família d'Amparo Asensio
- 4 Carrer de Barnola, 21, dècada de 1960. Família de Cristóbal Baños
- 5 La primera rentadora, carrer de Barnola, 23. 1962. Família de Teresa Bullich-Fradera

LA TECNIFICACIÓ DE LA LLAR

La difusió de les cuines de gas butà i la compra d'electrodomèstics, gràcies a la millora dels subministraments i als preus més competitius, van contribuir a fer augmentar els ingressos familiars, sovint perquè les dones compaginaven dues feines: de fet, la intensificació tècnica de la llar facilitava que les dones s'incorporessin al món laboral sense deixar d'encarregar-se de les feines domèstiques. Aquest factor, junt amb el preu baix dels lloguers de les Cases Barates i la pujada progressiva dels salaris al llarg del període, van propiciar un creixement de la renda familiar disponible, que es destinava tant a comprar productes nous, i això va fer canviar les pautes de consum, com a allargar els anys de formació de les generacions joves.

1

LA INTENSIFICACIÓ DE LA VIDA COMUNITÀRIA

Les celebracions cohesionaven la vida familiar i social. S'aprofitaven casaments, naixements i comunions per fer obres a casa i comprar mobles nous. Les festes i les revetlles organitzades als carrers i la festa patronal del barri eren l'ocasió d'espectacles i competicions. Destacava com a activitat de lleure la pràctica d'esports, entre els quals els més populars eren el futbol i el ciclisme, i també durant uns quants anys la lluita grecoromana.

1 Mossèn Joan Cortinas al camp de futbol, dècada de 1960. Fons de Ferran Blaya

2 Celebració al carrer de Salomó, entre els anys 1950 i 1960. Família de Manolita Fraile

3 Revetlla al carrer de Bellmunt, dècada de 1950. Família de Lola García

2

3

4

4 Autobús "La Carraca" al carrer de Sant Adrià, dècada de 1960. Fons de Ferran Blaya

5 Carrer d'Ardèvol, dècada de 1960. Família de Joana Melenchón

5

CRONOLOGIA 1953-1974

1953

Aprovació del Plan de Ordenación Urbana de Barcelona y su zona de influencia, conegut com a Pla comarcal. Els solars al voltant de les cases barates són qualificats com a industrials.

1955

El Pla Parcial de la zona a la vora del Besòs fixa els límits de les àrees industrials i consolida la funció residencial dels barris del Bon Pastor i del Baró de Viver.

1956

S'aprova la Llei d'habitatge de renda limitada. L'Institut Municipal de la Vivienda, reanomenat Patronato Municipal de la Vivienda, posa les bases per a una activitat de construcció intensa.

1957

L'abandonament de la política autàrquica del règim es materialitza amb el nomenament de ministres tecnòcrates amb afinitat amb l'Opus Dei. Josep Maria de Porcioles és designat alcalde de Barcelona.

1958

Amb la greu crisi de l'habitatge, s'aprova de construir el nou polígon residencial del Bon Pastor vora les Cases Barates, una acció emmarcada en el Pla d'urgència social. Comença el subministrament de bombones de gas butà a Barcelona.

1959

S'aprova el Pla d'estabilització per estimular i internacionalitzar l'economia, i comença el temps de creixement econòmic sense democràcia. Televisió Espanyola comença les emissions a Barcelona el 15 de febrer, amb el partit de futbol Real Madrid - CF Barcelona. Entra en servei la línia d'autobús número 11 entre el Bon Pastor i l'estació de metro de Fabra i Puig.

1961

S'inaugura el mercat del Bon Pastor, que consolida l'embrió d'eix cívic del carrer Sant Adrià.

Es col·loca la primera pedra de les escoles parroquials, inaugurades el 1964.

Fons de Ferran Blaya

1962

Greus inundacions del Besòs al setembre i gran nevada al desembre.

Família de Josep Capsir

1963

La Maquinista tanca els tallers de la Barceloneta i es consolida a Sant Andreu, on hi era des del 1918.

TAF. ANC

Les escoles parroquials inauguren una llar d'infants, activa fins al 1971.

1964

Construcció d'un pont de fusta entre el Bon Pastor i Santa Coloma en substitució de la passera destruïda per la riuada del 1962.

Família d'Angel López

1965

El Pla parcial de remodelació del polígon del Bon Pastor, oficialment encara Milans del Bosch, que s'aprovaria el 1968, preveu de substituir les Cases Barates per blocs d'habitatges i equipaments. S'acaben dos blocs amb 108 habitatges que substitueixen l'edifici de l'economat.

1968

Es constitueix al Bon Pastor l'Asociación de Cabezas de Familia, avalada per la parròquia.

Fons de Josep Maria Romero

1970

Inici de la construcció de quatre torres de pisos al carrer Lima; és la primera fase del Pla parcial de 1968, que es revisaria el 1971.

1971

Construcció del pont del Molinet per a vianants, entre el Bon Pastor i Santa Coloma.

Fons de Ferran Blaya

1972

Vaga del sector del metall, amb molt de seguiment a grans fàbriques com La Maquinista, ENMASA i SEAT, que mostra la puixança del moviment obrer a Barcelona. Mobilitzacions veïnals per demanar la instal·lació d'un semàfor al Bon Pastor després de l'atropellament d'un nen.

1973

Esclata l'anomenada "crisi del petroli", que marca el començament d'una profunda reconversió industrial. Després d'un any de protestes, que aglutinen una gran part de la població del Bon Pastor, s'aconsegueix d'instal·lar un semàfor al carrer de Sant Adrià.

1974

Acte veïnal reivindicatiu que simula la col·locació de la primera pedra de l'ambulatori.

3

REFORMA

1975-1993

CANVI D'ÈPOCA I DE PERSPECTIVES

El període considerat és el dels anys de la Transició i de la reconstrucció democràtica. Després d'un llarg procés, en el qual va intervenir decisivament el moviment veïnal, el 1976 s'aprova el Pla General Metropolità, que redueix les previsions de creixement de Barcelona. Amb la situació a les perifèries, que disposaven de pocs recursos i on hi havia taxes de desocupació elevades, el nou Ajuntament democràtic desplega una política urbanística intensa, primer als barris, prenent partit per l'espai públic i els equipaments, coneguda com a "urbanisme de sargidora", i després a la conurbació, aprofitant els projectes vinculats als Jocs Olímpics de 1992.

Enmig del debat sobre la reconstrucció o la reforma dels polígons de cases barates, el Patronat opta en el cas del Bon Pastor per la rehabilitació, amb campanyes dutes a terme entre el 1981 i el 1994.

El final d'aquest període és marcat per la crisi mundial del 1991, que a Barcelona no va tenir efecte fins al cap de dos anys, el 1993, per l'acceleració de l'economia local amb motiu de l'organització dels Jocs Olímpics.

Dinar festiu al carrer de Barnola, dècada de 1980.
Família de Concha Rodríguez

MOVIMENT VEÏNAL I DEFENSA DE LA REHABILITACIÓ

El 1968, encara en temps de la dictadura, el descontentament per la gestió municipal havia propiciat la constitució d'una Asociación de Cabezas de Familia, avalada per la parròquia, que a partir de 1976 va cedir el protagonisme a la nova Associació de Veïns del Bon Pastor, l'entitat que va donar visibilitat a les reivindicacions per a la millora del barri. La sensibilitat per les qüestions socials d'alguns capellans havia fet que aquests també s'integressin en els moviments que impulsaven les protestes.

Després de les primeres eleccions municipals democràtiques, celebrades el 1979, es va aprovar una nova divisió administrativa de Barcelona, i el 1984 el Bon Pastor s'incorporà al districte de Sant Andreu, al qual els veïns van dirigir les seves peticions de reformes urbanístiques, equipaments i transport.

1

2

4

5

- 1 Membres de l'Associació de Cabezas de Familia retratats al Centro Blanco, dècades de 1970-1980. Fons de Josep Maria Romero
- 2 La primera pedra de l'ambulatori del Bon Pastor, col·locada simbòlicament pels veïns, 1974. Fons de Ferran Blaya
- 3 El carrer d'Àger després de les obres de reurbanització, 1987. Mariano Velasco. IMHAB
- 4 Obres de remunta en una casa barata, sense data. Mariano Velasco. IMHAB
- 5 Obres en una casa barata, 1982. Mariano Velasco. IMHAB

3

El Pla General Metropolità de 1976 mantenia l'opció de substituir les Cases Barates per blocs de pisos, però en la dècada de 1980 es va entaular un ampli debat per triar entre la rehabilitació i la remodelació. Al Baró de Viver i a Eduard Aunós es va optar per la remodelació. En canvi, al barri de Ramon Albó, rebatejat Can Peguera i situat en terrenys més salubres, els veïns es van decantar per la rehabilitació.

Al Bon Pastor també es van inclinar per la rehabilitació, però, l'adhesió a les campanyes promogudes pel Patrontat entre 1991 i 1994 a canvi d'un increment del lloguer, no va ser unànime, perquè alguns veïns ja havien fet obres pel seu compte i d'altres no podien pagar més. El 1986 es va redactar un Pla especial que preveia de substituir una part dels habitatges per d'altres de diverses tipologies, sense desvirtuar la morfologia de les Cases Barates. Paral·lelament, es va convertir el passeig d'Enric Sanchís en un eix urbà proveït d'espais públics, un centre cívic i, més endavant, una biblioteca.

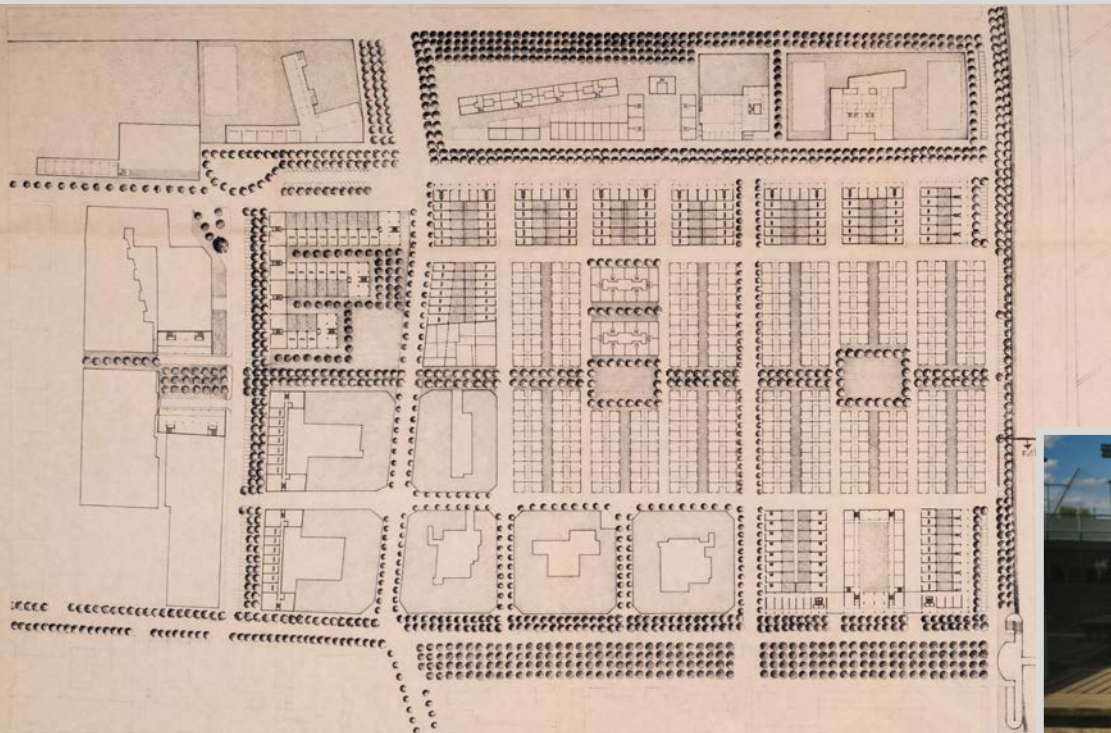
El 1992, amb motiu dels Jocs Olímpics, Barcelona va completar la seva xarxa viària de circumval·lació. Al Baró de Viver i al Bon Pastor es va cobrir la Ronda Litoral amb un parell de grans lloses de formigó. Així, es recuperava el sòl ocupat per la infraestructura perquè la comunitat el fes servir com a espai públic, zona esportiva i punt de connexió amb el riu Besòs, la llera del qual va esdevenir el Parc Fluvial Metropolità el 2000.

- 1 Pla especial de reforma interior del barri del Bon Pastor. Plànol resum de la intervenció. Patronat Municipal de l'Habitatge; Lluís Alegre Heitzmann, arquitecte, amb la col·laboració de Jaume Barnada i d'Albert Martínez, juliol de 1986. AMCB
- 2 Maqueta de la llosa del Besòs, propietat del Museu d'Història de Barcelona. Pep Herrero-MUHBA

3

- 3-5 Obres de construcció de la llosa del Bon Pastor, 1991-1992. Juanjo Sánchez
- 6 Celebració familiar a la llosa, dècada de 1990. Família de Lola García
- 7 Vista de la llosa des d'un balcó, 2005. A. F. Calahorro

1

2

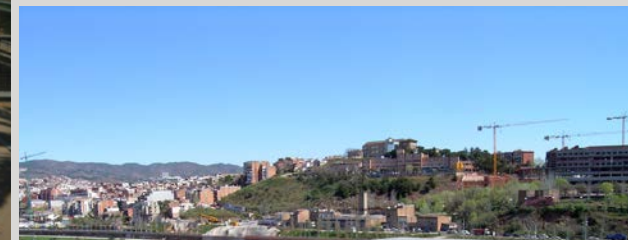
4

5

6

7

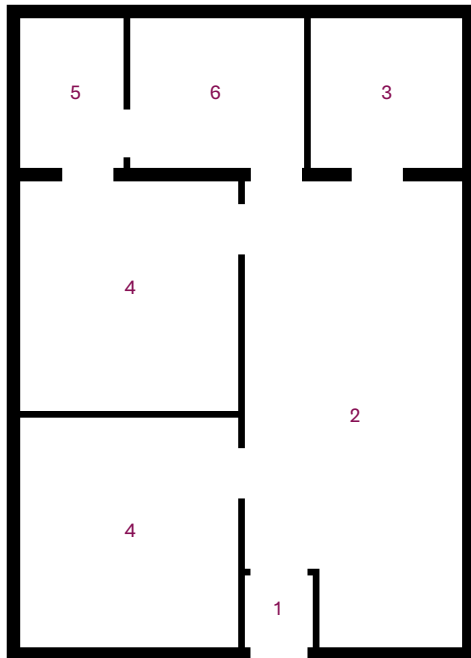

LES PRIMERES REFORMES EN CINQUANTA ANYS

Tot i que el 1973 ja es va plantejar la necessitat de rehabilitar els grups de cases barates, va ser a començament de la dècada de 1980 quan el Patronat Municipal de l'Habitatge, integrat en el nou Ajuntament democràtic, va promoure les primeres intervencions sistemàtiques, basades en les diferents opcions que tenien disponibles els veïns interessats, a canvi d'un augment del lloguer.

A les cases on es va intervenir es van refer teulades, s'hi van aïllar sostres i parets perimetrals, s'hi van posar nous paviments de gres i s'hi van substituir les finestres per d'altres amb persianes enrotllables. Les cases van esdevenir més confortables, adequant-se als nous hàbits que afavoria la reducció del nucli familiar.

També es va donar l'opció d'augmentar la superfície de les cases amb una segona mitja planta, una solució que el Patronat va preferir a afegir-hi una nova planta sencera, per evitar que els veïns poguessin rellogar una part de l'habitatge.

Carrer de Barnola, 16
Planta esquemàtica

- 1 Rebedor
- 2 Sala d'estar
- 3 Cuina
- 4 Dormitori
- 5 Cambra de bany
- 6 Pati

→
Cuina nova al carrer d'Ardèvol, 10,
anys 1989-1992.
Família de Cristóbal Baños

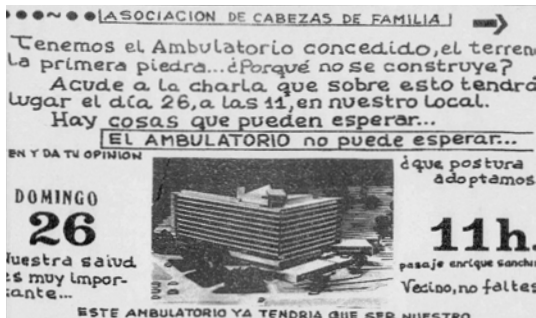

LES DONES I LA CONSOLIDACIÓ DEL MOVIMENT VEÏNAL

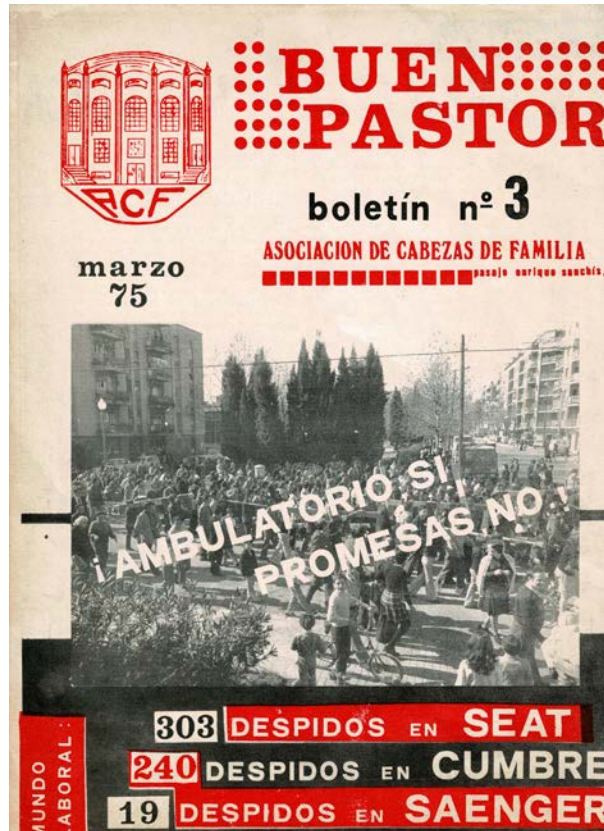
L'Associació de Cabezas de Familia, fundada al Bon Pastor el 1968 fou la precursora de l'Associació de Veïns, constituïda el 1976. Les dones van tenir un paper molt important en el moviment veïnal barceloní i, al Bon Pastor, hi van destacar en l'organització de les mobilitzacions per reclamar equipaments al barri, demanant, entre altres coses, que s'hi instal·lés el primer semàfor i s'hi construís el centre d'atenció primària, inaugurat el 1976.

1

2

3

4

5

- 1 Acte reivindicatiu de col·locació simbòlica de la primera pedra de l'ambulatori, 1974. Família de Joana Melenchón
- 2 Volant per reclamar la construcció de l'ambulatori, 1975. Fons de Ferran Blaya
- 3 Portada del butlletí de l'Associació de Cabezas de Familia, 1975. Fons de Josep Maria Romero
- 4 Manifestació per reclamar un ambulatori al barri, 1975. Víctor. AFB
- 5 Manifestació per demanar un poliesportiu, dècades de 1970-1980. A. F. Calahorro

ELS JOVES REIVINDIQUEN ESPAIS PROPIS

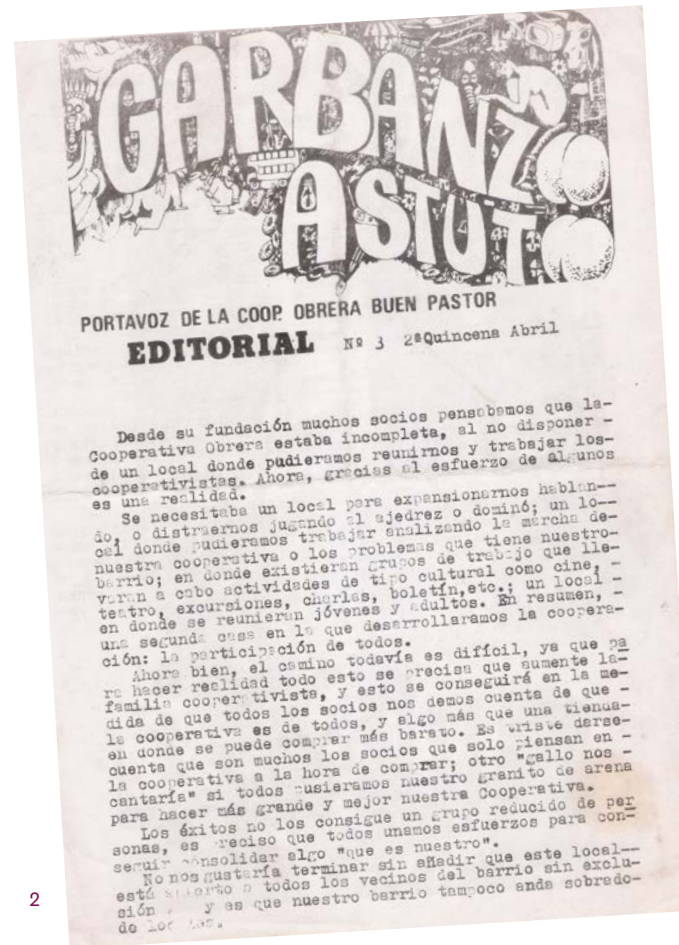
En el clima de grans expectatives i recuperació de la llibertat durant la Transició, els joves van emprendre camins nous i van crear marcs culturals propis, fet que va accentuar la distància amb la generació anterior. Eren, però, temps difícils, entre l'augment de la desocupació juvenil i la temptació de les drogues dures, que van tenir un impacte colpidor per a alguns joves del barri.

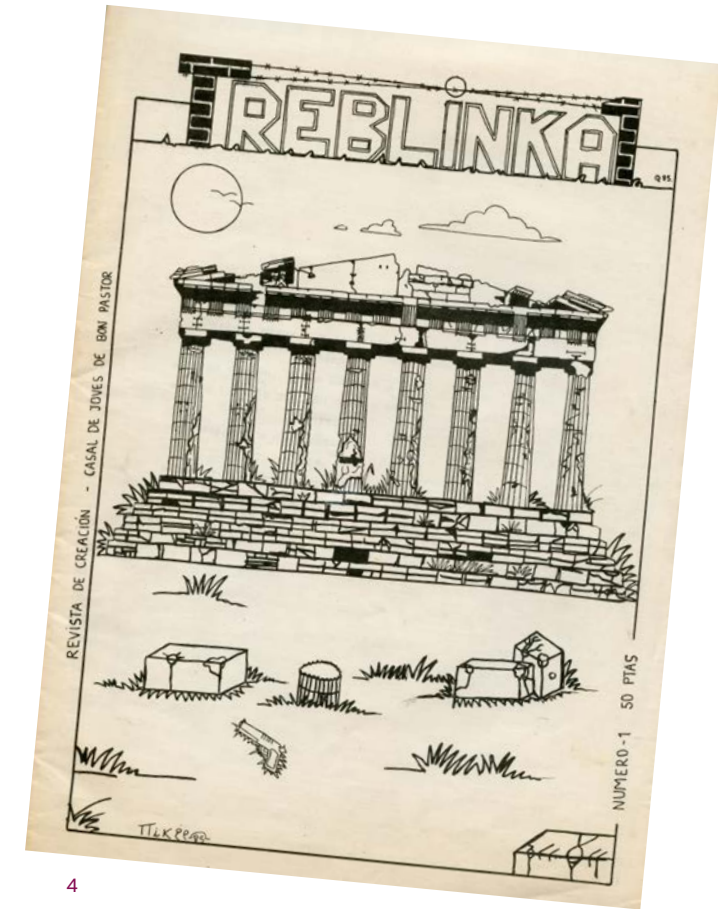
1

3

2

4

- 1 Joves admiradors de Bruce Lee, dècada de 1970. Família d'Antonio Rongera
- 2 Revista *El Garbanzo Astuto*. *Portavoz de la Cooperativa Obrera del Buen Pastor*, dècada de 1970. Fons de Pepín (associació Fem Soroll)
- 3 Grup de joves pels volts del Centro Blanco, dècades de 1970-1980. A. F. Calahorro
- 4 *Treblinka*, revista del Casal de Joves del Bon Pastor, núm. 1, dècada de 1980. Família de Santiago Cordero
- 5 Cafeteria del Casal de Joves del Bon Pastor, dècada de 1980. Família de Santiago Cordero

5

UNA LLAR MÉS CONFORTABLE I TECNOLÒGICA

Amb la reorganització de l'espai i les reformes a les cases, s'hi van afavorir les trobades, els moments de descans i d'entreteniment familiar. Malgrat la crisi, les famílies van tenir accés a més varietat de productes i s'incorporaren aparells nous a les llars: es va generalitzar la compra de telèfons, televisors en color, vídeos, cadenes de música, entre d'altres.

1

1 Carrer de Vilamajor, 23, dècada de 1980. Família d'Àngel López

2 Carrer de Bellmunt, 14, dècada de 1980. Família de Lola García

3 Interior d'una casa rehabilitada, maig de 1984. Mariano Velasco. IMHAB

4 Sala d'estar i menjador després de la reforma al carrer de Barnola, 24, dècada de 1980. Família de Rosa Martín

2

3

4

5

RUMBA TRES, DEL BON PASTOR A L'ÈXIT INTERNACIONAL

Aquest grup emblemàtic de la rumba catalana format per tres nois del Bon Pastor, els germans Pedro i Juan Capdevila i el seu amic José Sardaña, va néixer el 1963 com Los Espontáneos, i el 1970 es va passar a dir Rumba Tres. Aconseguí la popularitat a tot l'Estat el 1973 i, a continuació, va tenir una projecció internacional, que en va consolidar l'èxit en les dècades següents.

5 Los Espontáneos (Rumba 3), amb el Sr. Capdevila, dècada de 1970. Fons de Ferran Blaya

CRONOLOGIA 1975-1993

1975

El 20 de novembre mor el dictador Francisco Franco i comença una etapa complexa coneguda com a Transició democràtica.

Es crea la Cooperativa Obrera del Bon Pastor, que reprèn la tradició del cooperativisme de consum a les Cases Barates. S'instal·la al carrer de Tàrrrega 42 i entra en funcionament l'any següent.

Fons de Pepín (associació Fem Soroll)

1976

Després d'un llarg procés en el qual intervenen decisivament les associacions de veïns, s'aprova el Pla General Metropolità.

Al Bon Pastor s'inaugura l'ambulatori que substitueix el dispensari mèdic parroquial.

Es constitueix legalment l'Associació de Veïns del Bon Pastor.

1979

Primeres eleccions municipals democràtiques a Barcelona. Al Bon Pastor guanya el Partit dels Socialistes de Catalunya, seguit del Partit Socialista Unificat de Catalunya.

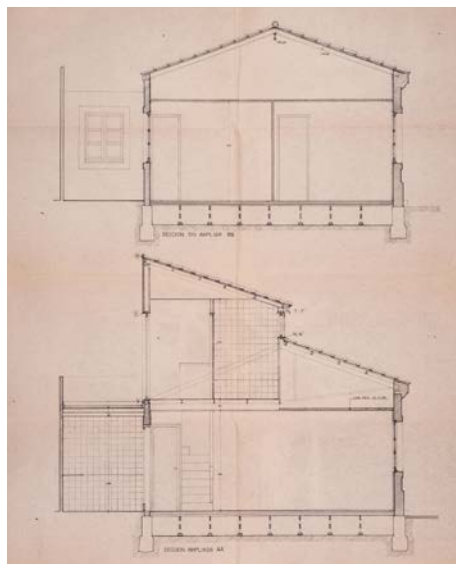
Gran vaga a Can Sala, la històrica indústria tèxtil a prop de les Cases Barates del Bon Pastor.

Fons de Josep Capsir

1981

El Patronat Municipal de l'Habitatge comença les intervencions de rehabilitació a les Cases Barates, que continuen fins al 1994.

AMCB

1983

Relleu a la parròquia del Bon Pastor: mossèn Josep Soler substitueix mossèn Joan Cortinas, que es retira de la tasca pastoral.

1984

Amb la nova divisió administrativa del municipi de Barcelona en deu districtes, el Bon Pastor s'incorpora a Sant Andreu.

ADB

1985

Aprovació del Reial decret llei 2/1985 o Llei Boyer, que posa fi als lloguers de renda antiga sense suprimir els contractes vigents.

El Patronat desenvolupa un projecte pilot de reurbanització de l'espai públic al carrer d'Àger, que s'inaugura l'any següent.

Mariano Velasco. IMHAB

1986

L'Estat espanyol entra a la Comunitat Econòmica Europea.

Es designa Barcelona per organitzar els Jocs Olímpics de 1992.

El Patronat encarrega un Pla Especial de Reforma Interior per a les Cases Barates del Bon Pastor, i proposa de substituir parts del teixit urbà sense canviar-ne la morfologia.

1987

L'Ajuntament de Barcelona defineix les Àrees de Nova Centralitat, una de les quals se situa a la Sagrera.

1990

Tanca la fàbrica tèxtil de Can Sala.

1991

Primeres mobilitzacions per demanar l'arribada del metro al Bon Pastor.

Familia de Santiago Cordero

1992

Després de sis anys d'obres, que canvien significativament la ciutat, Barcelona celebra els Jocs Olímpics.

A Baró de Viver i al Bon Pastor s'inauguren les il·les d'ús cívic que cobreixen la nova Ronda Litoral.

1993

Es fan sentir amb duresa els efectes de la crisi general de 1991, que, en el cas de Barcelona, va arribar dos anys més tard, per l'impacte de les inversions olímpiques en l'economia urbana.

4 REPLANTEJAMENT

1994-2010

FINAL DE CICLE I NOVES EXPECTATIVES

El període va ser marcat, d'entrada, per la crisi mundial del principi de la dècada dels anys noranta, que a Barcelona es va fer sentir passats els Jocs Olímpics de 1992 i, successivament, pels anys d'eufòria amb els nous negocis urbans, sobretot turístics i immobiliaris, en concomitància amb l'arrencada de l'economia digital, fins que el 2008 arribà una nova crisi global, més profunda que les anteriors i amb una notable repercussió social.

Al Bon Pastor, l'eficàcia limitada de les reformes dels habitatges durant l'etapa anterior, sobretot per resoldre els problemes de salubritat que el barri arrossegava d'origen, van atiar el debat sobre el futur de les cases i el barri. La disjuntiva entre remodelar tota la barriada, amb nous blocs de pisos, o de continuar, amb altres plantejaments, la rehabilitació de les cases, va fer mobilitzar tant els veïns i les veïnes com uns quants intel·lectuals actius a la ciutat.

En la consulta de 2003 sobre el pla aprovat per l'Ajuntament l'any anterior, els veïns i les veïnes de les Cases Barates van optar i votar per una majoria àmplia a favor de la remodelació del barri, que era l'opció defensada per l'Associació de Veïns del Bon Pastor. El grup contrari a la remodelació va constituir una entitat alternativa: l'Associació AVIS del Barri, que ha mantingut viva la discrepància amb el procés.

A partir de l'adjudicació pel Patronat de l'Habitatge dels primers pisos en 2006, el Bon Pastor va entrar en un nou marc de relació amb el seu territori, mantenint-s'hi en gran mesura els mateixos habitants que hi vivien abans.

CANVI DE RUMB. REMODELACIÓ I CONNEXIÓ URBANA

Amb el canvi de segle, les grans operacions urbanístiques planificades a la Sagrera i a la Maquinista i l'èxit limitat de la rehabilitació de les Cases Barates van contribuir a modificar també les previsions del Pla general metropolità per al Bon Pastor. El nou Pla especial, aprovat el 2002, va resoldre de substituir les Cases Barates de manera definitiva, perquè en considerava inviable la reforma ulterior. Es preveia de construir-hi un miler de pisos per habitants antics i nous, de compra, de lloguer o de règim vitalici, que s'havien de situar en blocs envoltats per espais públics d'ús veïnal.

El 2003, en un clima de debat encès amb desacords profunds entre els habitants, la majoria de veïns de les Cases Barates va acceptar el pla per mitjà d'una consulta, i el 2006 es van lliurar els primers habitatges.

El 2010, la inauguració de l'estació del metro del Bon Pastor va culminar un seguit d'antigues reivindicacions pel transport i es va fer efectiva la connexió plena de la zona amb el conjunt de la ciutat.

Modificació del Pla General Metropolità al polígon de les Cases Barates del Bon Pastor. Ordenació general. Ajuntament de Barcelona. Sector d'urbanisme. Departament de Planejament de Transformació; Jordi Romero Sabí, arquitecte, abril de 2001. AMCB

- 1 Obres d'urbanització al passeig d'Enric Sanchís amb el centre cívic acabat, 1998. Josep Gri Espinagosa. BCNROC
- 2 Cadena humana per reclamar el metro del Bon Pastor, 3 d'octubre de 1998. Pepe Encinas
- 3 Inauguració de l'estació del metro al Bon Pastor, 2010. Valentín Viñas Sánchez. AMDSA

1

2

3

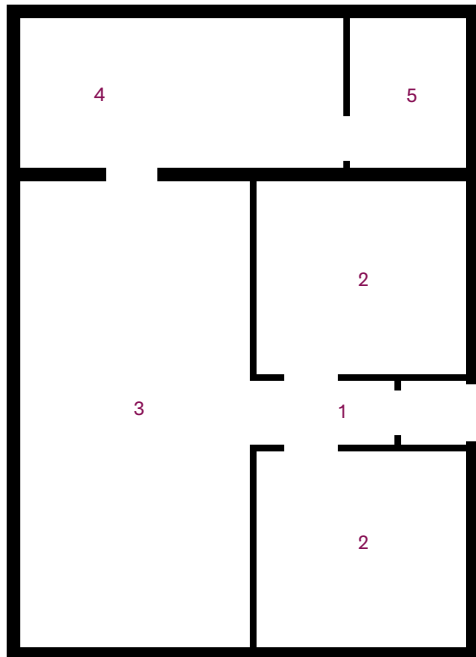

ELS DARRERS TEMPS A LA CASA DE TOTA LA VIDA

La casa, tal com avui es pot visitar, correspon, en bona part, a com la van deixar els seus habitants el 2016. Es compon de sala d'estar i menjador, dues habitacions i l'espai —originàriament ocupat pel pati— destinat a la cuina, el lavabo i una escala per pujar al terrat. Com que es tracta d'una casa cantonera, la seva distribució mostra diferències respecte de les altres cases.

Els elements d'èpoques anteriors es barregen amb altres propis del moment; en destaquen les finestres d'alumini amb persianes de plàstic, els terres de gres i les parets acabades amb el gotejat. També s'hi aprecien intervencions d'autoconstrucció, amb solucions originals.

Cap al final del període es fan menys canvis als interiors de les cases, esperant el trasllat als nous pisos de substitució de les cases barates.

Carrer de Claramunt, 41
Planta esquemàtica

- 1 Passadís
- 2 Dormitori
- 3 Sala d'estar
- 4 Cuina
- 5 Cambra de bany

→
Aniversari al carrer de Barnola, 20,
dècada de 1990.
Família de Lola Vilaplana

1

2

TANCAMENT D'INDÚSTRIES I NOUS USOS DEL SÒL

En les dècades del tombant de segle, el temps d'or de la globalització, es van accelerar els processos de deslocalització industrial amb el tancament d'indústries clau de la zona, com ara Can Sala, La Maquinista, Fabra i Coats i Mercedes, entre d'altres. A prop de les Cases Barates s'alliberaven àrees estratègiques per a grans projectes, la qual cosa va suscitar, també, un debat sobre la destrucció del patrimoni industrial —fou el cas de La Maquinista— i sobre noves modalitats de barris residencials.

3

ADAPTAR LA CASA A NECESSITATS CANVIANTS

Tot i que la perspectiva de traslladar-se a pisos nous era per a mitjà termini —de fet, encara faltaven uns quants anys perquè es fes realitat—, les cases es van haver d'adaptar a les necessitats d'una població envellida i, també, trasbalsada pels efectes de la crisi, una circumstància que, de vegades, implicava la tornada de familiars. Quant a l'equipament de la llar, les pautes eren molt similars a les de qualsevol altre barri popular. Es van començar a fer servir telèfons sense fils i mòbils, televisors de pantalla plana i lectors de DVD, forns de microones, aparells d'aire condicionat, ordinadors i consoles de joc, entre d'altres.

4

5

1 Dinar festiu en una de les naus de la fàbrica Fabra i Coats, dècada de 2000. Família de Purificación Aparicio

2 Tècnic de la Mercedes-Benz amb la bata de treball. Carrer de Salomó, 36, 2003. Família de Maite Sánchez

3 Nau de la fàbrica Mercedes-Benz, 20 de novembre de 2019. Carmen Cazalla

4 Carrer de Salomó, 36, 2002. Família de Maite Sánchez

5 Instal·lació d'aire condicionat al carrer de Salomó, 36, 1998. Família de Maite Sánchez

MEMÒRIES FAMILIARS

Les cases, especialment si les habitava gent gran, tendien a convertir-se en els llocs on s'acumulaven les memòries d'una vida. Com que es disposava de més espai i hi havia mobles de paret sencera a la sala d'estar amb prestatges i vitrines, es donava protagonisme a objectes especials, com les fotografies, els records de viatge, els regals i altres pertinences familiars.

- 1 Primer dia d'escola, 1996. Família de Maite Sánchez
- 2 Carrer de Bellmunt, 14, dècada de 1990. Família de Lola García
- 3 Carrer de Bellmunt, 5, octubre de 2017. Marta Delclòs
- 4 Procés de treball de recerca fotogràfica, octubre de 2018. Marta Delclòs

2

3

4

1

5-6 Mudança de la casa barata del carrer de Tàrrega, 48 al pis nou, abril de 2019. Marta Delclòs

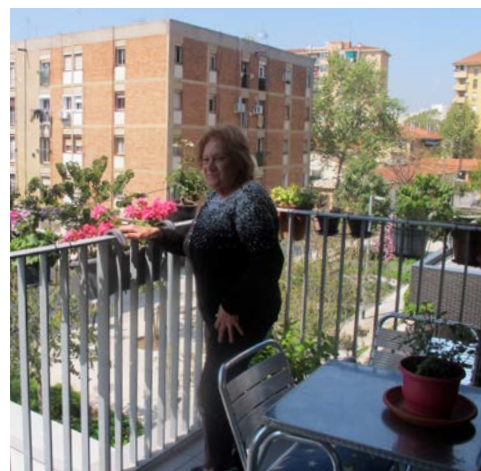
7 Veïna a la terrassa d'un dels pisos nous de la tercera fase al carrer Biosca, abril de 2019. Marta Delclòs

5

6

7

CAP A UNA NOVA FORMA D'HABITAR

El pas de les casetes als pisos representava un gran canvi per als habitants de les Cases Barates. Fins i tot si es valorava la qualitat més alta dels habitatges nous, no era fàcil de deixar el lloc que havia arribat a simbolitzar la continuïtat de l'esforç familiar, per acostumar-se a nous hàbits i formes de relacionar-se amb els veïns i les veïnes i amb l'espai públic.

CRONOLOGIA 1994-2010

1994

Tanca la fàbrica de La Maquinista i trasllada l'activitat a Santa Perpètua de Mogoda.

1995

Els municipis de Barcelona, Santa Coloma de Gramenet, Sant Adrià de Besòs i Montcada i Reixach acorden de recuperar el riu Besòs i signen un conveni que es reforça el 1996 amb el Consorci per a la Defensa de la Conca del Riu Besòs. L'objectiu és fer el Parc Fluvial del Besòs.

1996

Al desembre s'aprova la Modificació del PGM (Pla General Metropolità) del sector Sant Andreu-La Sagrera. Continuen les manifestacions per demanar l'arribada del metro al Bon Pastor.

1998

El Patronat proposa un pla especial que substitueix les Cases Barates per nous blocs residencials, fet que fa aflorar opinions divergents al barri.

Es fa una cadena humana del Bon Pastor fins a la plaça d'Orfila a Sant Andreu per demanar l'estació de metro al barri.

Es crea el Consorci del Besòs per a la coordinació urbanística, econòmica i ambiental integrada del tram final de l'eix fluvial, amb els municipis de Montcada, Santa Coloma, Barcelona, Sant Adrià i Badalona.

2000

S'inaugura el Parc Fluvial del Besòs, gestionat per la Diputació de Barcelona.

Obre les portes el centre comercial de La Maquinista, que manté el nom de l'antiga fàbrica malgrat l'enderrocament del seu conjunt patrimonial. L'equip dirigit per l'arquitecte Jordi Romero Sabí guanya el concurs obert d'idees per remodelar les Cases Barates del Bon Pastor, que havia convocat l'Ajuntament de Barcelona.

El 22 de desembre l'Ajuntament aprova inicialment el Pla de remodelació de les Cases Barates del Bon Pastor, que preveu de substituir les casetes per blocs de pisos, destinats al reallotjament en les quatre primeres fases, i a nous habitants en la cinquena i última fase.

2001

S'aprova la construcció de la línia L-9 del metro, amb una estació al Bon Pastor.

2002

Acord entre el Ministeri de Foment, la Generalitat, l'Ajuntament i RENFE per situar l'estació del tren d'alta velocitat a la Sagrera.

Aprovació del Pla de remodelació de les Cases Barates al maig.

2003

Els desacords sobre les condicions del Pla de remodelació negociat per l'Associació de Veïns del Bon Pastor, l'Ajuntament de Barcelona i el Patronat Municipal de l'Habitatge causen la ruptura veïnal i porten a la fundació d'una segona associació, AVIS del Barri, que emprèn accions contra el projecte.

La consulta convocada a l'octubre per l'Associació de Veïns del Bon Pastor entre els residents ratifica la substitució de les Cases Barates per pisos socials, després d'obtenir un ampli consens: 429 vots favorables, 171 de contraris i 1 de nul.

2004

La Generalitat de Catalunya aprova la Llei de Barris per a les àrees on cal recuperar l'entorn físic i socioeconòmic.

Aprovació definitiva de la modificació del PGM (Pla General Metropolità) per al sector de Sant Andreu-La Sagrera.

A Barcelona se celebra el Fòrum de les Cultures a la zona litoral del Besòs.

S'inaugura la biblioteca del Bon Pastor al passeig Enric Sanchis.

2005

Tancament de la fàbrica Fabra i Coats a Sant Andreu.

Arxiu dels Amics de la Fabra i Coats

2006

Culmina la primera fase de cinc del Pla de remodelació de les Cases Barates, amb l'adjudicació de 152 pisos.

Fons de Ferran Blaya

2007

Tanca la fàbrica de vehicles de Mercedes Benz España al Bon Pastor, a poca distància de les Cases Barates.

2008

Es comencen a notar els efectes de l'esclat de la crisi en el sistema financer per la "bombolla immobiliària" global, que paralitza la construcció i altres sectors d'activitat i afecta de valent, i en múltiples aspectes, les classes populars.

2009

Comencen els treballs de renovació del mercat del Bon Pastor, que s'inauguraria el 2019. Activistes, entitats i intel·lectuals contraris a la demolició integral de les Cases Barates convoquen el concurs internacional d'idees "Repensar Bon Pastor" per proposar alternatives a la remodelació, i en publiquen els resultats l'any següent.

2010

Culmina la segona fase del Pla de remodelació amb el lliurament de 190 pisos. Així s'arriba gairebé a la meitat del procés de reallotjament. S'inaugura l'estació de metro del Bon Pastor: el barri es connecta plenament amb la ciutat gràcies al transport públic, després de dècades de lluita veïnal per aconseguir-ho. El desembre l'Ajuntament aprova una modificació del PGM al polígon de les Cases Barates del Bon Pastor, que inclou la conservació d'una part de les casetes originals com a preservació de la memòria històrica del barri.

DESPRÉS DE 2010

L'època posterior a la crisi global que comença el 2007, i es fa sentir a Barcelona l'any següent, és difícil i de llarga durada. Al Bon Pastor, l'arribada de la crisi coincideix amb l'assoliment de dues grans aspiracions majoritàries: el reallotjament progressiu als blocs nous —tot i que uns quants col·lectius socials i acadèmics en continuaren criticant el procés— i la connexió directa del barri amb la ciutat metropolitana gràcies al metro.

El 2016 s'inclou el Bon Pastor en el Pla de Barris de Barcelona, que té per objectiu millorar la situació social de les zones on hi ha més precarietat. El mateix any se'n va augmentar la connectivitat, quan es va completar el mapa d'autobusos de llarga distància amb les línies H-4, H-8 i V-33.

El 2019 l'antic centre escolar públic reobre com a Institut Rubió i Tudurí, especialitzat en la formació en jardineria.

Pel novembre de 2022 es van assignar els darreres pisos als residents de les Cases Barates: amb el final del reallotjament començava una etapa, diferent, al barri.

El març de 2023, després d'un llarg procés de preparació i recerca, s'inaugura el MUHBA Bon Pastor al districte de Sant Andreu.

MUHBA Bon Pastor. Projecte museístic Cases Barates

El projecte es va iniciar el 2010, per iniciativa de l'Associació de Veïns i Veïnes del Bon Pastor, que va aconseguir el suport del Districte de Sant Andreu i de l'Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona. La proposta va consolidar-se amb l'aliança amb el Muhba, que forma part de l'ICUB. Després d'una dècada de treballs, el finançament a través del Pla de barris va fer possible el nou espai museístic. Tot el procés, de la recerca històrica fins a la creació de la col·lecció i la intervenció a les cases, ha estat una tasca conjunta entre Muhba, entitats veïnals, universitats i altres institucions. El projecte no hauria estat possible sense la col·laboració entusiasta, metòdica i duradora dels veïns i veïnes del Bon Pastor i de l'AVV Bon Pastor.

Director del projecte: Joan Roca i Albert

Restitució patrimonial de quatre cases

Viure a les Cases Barates. Bon Pastor, 1929-2010

Organització i producció: Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona

Direcció: Joan Roca i Albert i Carmen Cazalla Ocaña

Comissariat: Paolo Sustersic

Coordinació: Carmen Cazalla Ocaña i Aina Mercader Sbert

Recerca i documentació: Aina Mercader Sbert i Paolo Sustersic

Documentació gràfica: Marta Delclòs Raventós

Documentació béns mobles: Natàlia Hervás i Paolo Sustersic

Seguiment arqueològic: Toni Fernández, Jordi Ramos i Natàlia Hervás

Museografia: Andrea Manenti

Disseny gràfic: Andrea Manenti i Paula Sánchez Martínez

Conservació preventiva i restauració: Natàlia Hervás, Ona Curto, Olga Ceni i Aitana Valderrama i Mar Valiente (CRAB Restauració)

Gestió d'imatges i documents: Carmen Cazalla Ocaña i Aina Mercader Sbert

Revisió lingüística i traduccions: Addenda

Maquetes: Taller de maquetes de l'ETSAV-UPC

Producció i muntatge: Croquis, S.A. i Alliance Brother, S.L.

Transport: Alliance Brother, S.L.

Audiovisuais

Bon Pastor, un segle de Barcelona. Direcció: Paolo Sustersic i Joan Roca. Guió: Paolo Sustersic. Coordinació: Carmen Cazalla i Aina Mercader. Recerca i documentació: Aina Mercader i Paolo Sustersic. Documentació gràfica: Marta Delclòs. Fotografia plànols: Marta García. Realització i producció: Broadcaster Content Agency

Bon Pastor. La construcció participativa d'un museu de l'habitatge. Direcció: Carmen

Cazalla i Joan Roca. Guió: Sònia Pons i Paula Ustarroz (newdivision.es). Coordinació: Carmen Cazalla i Aina Mercader. Recerca i documentació: Aina Mercader. Documentació gràfica: Marta Delclòs. Realització i producció: Sònia Pons i Paula Ustarroz (newdivision.es)

Bon Pastor. De la casa al pis. Direcció: Carmen Cazalla i Joan Roca. Guió: Sònia Pons i Paula Ustarroz (newdivision.es). Coordinació: Carmen Cazalla i Aina Mercader. Recerca i documentació: Aina Mercader. Documentació gràfica: Marta Delclòs; Realització i producció: Sònia Pons i Paula Ustarroz (newdivision.es)

Píndoles audiovisuals cases museu. Direcció: Carmen Cazalla, Aina Mercader i Joan Roca. Guió: Paula Ustarroz, Sònia Pons i Paolo Sustersic. Coordinació: Carmen Cazalla i Aina Mercader. Entrevistes: Sònia Pons i Paula Ustarroz. Recerca i documentació: Aina Mercader. Recerca i documentació gràfica: Marta Delclòs. Realització i producció: Sònia Pons i Paula Ustarroz (newdivision.es)

PROGRAMACIÓ I GESTIÓ

Coordinació de la programació: Mònica Blasco i Teresa Macià

Educació: Teresa Macià i Emma Fernández

Programació Centre de Recerca i Debat: Quim Brugada i Chiara Vesnaver

Comunicació i premsa: Mercè Martínez

Comunicació multimèdia: Daniel Alcubierre i Edgar Straehle

Exposició virtual: La Tempesta

Visites i itineraris: Equip Fragment i Equip MUHBA

Atenció al públic: Carles Mela i Equip Acciona

Difusió: Eulàlia Cartró

Publicacions: Jaume Capsada

Gestió de suport: Sergi Benajas, Eulàlia Cartró, Sònia Martínez, Judith Samsó

Referent tècnic del projecte: Carmen Cazalla

Administració: Pasqual Bayarri, Elena Rivali, Pepe Sánchez, Teresa Soldino, Monica Garcia

Manteniment: Carlos Fumanal i Maria José Arnal i Equip CPI Integrated services

Neteja: Equip Ndamant

Seguretat: Maria Dolors Agudé i Equip Protecció de Patrimoni

Equip MUHBA: Daniel Alcubierre, Maria Dolors Agudé, M. José Arnal, Pasqual Bayarri, Sergi Benajas, Mònica Blasco, Quim Brugada, Jaume Capsada, Eulàlia Cartró, Carmen Cazalla, Lidia Font, Carlos Fumanal, Anna García, Marta Iglesias, Jaime Irigoyen, Anna Lázaro, Teresa Macià, Sònia Martínez, Mercè Martínez, Carles Mela, Núria Miró, Isabel Mullins, Elena Pérez, Carla Puerto, Ramon Pujades, Emili Revilla, Elena Rivali, Joan Roca, Judith Samsó, Mònica Sanchez-Migallón, José Manuel Sánchez, Marta Segarra, Teresa Soldino, Xavier Tarraubella, Edgar Straehle, Dolors Xufré

Consell d'Edicions i Publicacions de l'Ajuntament

de Barcelona: Jordi Martí Grau, Marc Andreu Acebal, Àgueda Bañón Pérez, Marta Clari Padrós, Núria Costa Galobart, Sonia Frías Rollón, Pau Gonzàlez Val, Laura Pérez Castaño, Jordi Rabassa Massons, Joan Ramon Riera Alemany, Pilar Roca Viola, Edgar Rovira Sebastià i Anna Giralte Brunet

Directora de Comunicació: Àgueda Bañón

Directora de Serveis Editorials: Núria Costa Galobart

Col·lecció Muhba Llibrets de Sala

Direcció de la col·lecció: Joan Roca i Albert

Edició: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura, MUHBA (Museu d'Història de Barcelona)

Viure a les Cases Barates. Bon Pastor, 1929-2010

Textos: Paolo Sustersic i Joan Roca i Albert

Coordinació: Carmen Cazalla i Aina Mercader

Documentació: Marta Delclòs, Aina Mercader i Paolo Sustersic

Revisió general: Joan Roca i Albert

Coordinació editorial: Aina Mercader

Disseny i maquetació: Andrea Manenti

Fotografia plànols i documents: Marta García

Revisió lingüística: Addenda

Impressió: Editorial MIC

Barcelona, març de 2023

© de l'edició: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura, MUHBA (Museu d'Història de Barcelona)

© dels textos: els autors

© de les imatges: Arquebisbat de Barcelona. Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), Arxiu dels Amics de la Fabra i Coats, Arxiu Fotogràfic de Barcelona (AFB), Arxiu Històric de Santa Coloma de Gramanet (AHSCG), Arxiu de l'Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona (IMHAB), Arxiu Montserrat Tarradellas, Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB), Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu (AMDSA), Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), BCNROC [en línia]: Repositori Obert de Coneixement de l'Ajuntament de Barcelona, Biblioteca del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona (COAC), Biblioteca Nacional de España (BNE), Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC), Família de Purificación Aparicio, Família d'Amparo Asensio, Família de Cristóbal Baños, Família de Teresa Bullich-Fradera, Família de Josep Capsir, Família de Santiago Cordero, Família de Manolita Fraile, Família de Lola García, Família d'Àngel López, Família de Rosa Martín, Família de Joana Melenchón, Família de Concha Rodríguez, Família d'Antonio Rongera, Família de Maite Sánchez, Família de Lola Vilaplana, Fons de Ferran Blaya, Fons de Pepín (associació Fem Soroll), Fons de Josep Maria Romero, Antonio Fernández Calahorra, Marta García, Juanjo Sánchez.

Agraïments: Pla de barris, Districte Sant Andreu, Associació de Veïns i Veïnes del Bon Pastor, BIMSA

Els textos que apareixen sobre fons gris corresponen al guió de l'audiovisual *Bon Pastor, un segle de Barcelona*, 2023

ISBN 978-84-9156-488-1 DL B 5958-2023

www.barcelona.cat/museuhistoria

www.barcelona.cat/barcelonallibres

AMB EL SUPORT DEL CERCLE DEL MUSEU D'HISTÒRIA DE BARCELONA

Patrons benefactors: Ara, Consorci de la Zona Franca, El Periódico, Fira de Barcelona, Mercabarna, Port de Barcelona. **Patrons institucionals:** Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, Consell Econòmic i Social de Barcelona, Ateneu Barcelonès, Sport Cultura Barcelona, Associació Consell de Cent, Institut Europeu de la Mediterrània, Fundació Centre Internacional de Música Antiga, Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, Fundació Museu Historicosocial de La Maquinista Terrestre i Marítima i de Macosa, Cambra de Comerç de Barcelona, Fundació Pau Casals, FAVB-Associació de Veïns i Veïnes de Barcelona. **Associats i amics:** iGuzzini, Grup Julià

MUHBA 80+
El museu de la ciutadania

MUHBA Llibrets de sala

- 1 Barraques. La ciutat informal
- 2 Barcelona connectada, ciutadans transnacionals
- 3 Barcelona i els Jocs Florals, 1859
- 4 Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1897
- 5 Salomó ben Adret de Barcelona, 1235-1310
- 6 Ja tenim 600! La represa sense democràcia
- 7 La revolució de l'aigua a Barcelona
- 8 Murals sota la lupa. Les pintures de la capella de Sant Miquel
- 9 Indianes, 1736-1847. Els orígens de la Barcelona industrial
- 10 Barcelona, vint històries musicals
- 11 L'enginy de postguerra. Microcotxes de Barcelona
- 12 Alimentar la ciutat. El proveïment de Barcelona del segle XIII al segle XX
- 13 Música, Noucentisme, Barcelona
- 14 La bandera de Santa Eulàlia i la seva restauració
- 15 El món del 1714
- 16 Fabra & Coats fa museu
- 17 Monestirs urbans en temps de guerra
- 18 Música, guerra i pau a la Barcelona moderna i contemporània
- 19 La cartografia medieval i Barcelona
- 20 Barcelona a l'antiguitat tardana. El cristianisme, els visigots i la ciutat
- 21 Els jueus a la Barcelona medieval. MUHBA El Call
- 22 Hagadàs Barcelona. L'esplendor jueva del gòtic català
- 23 La casa Gralla. El periple d'un monument
- 24 Primers pagesos BCN. La gran innovació fa 7.500 anys
- 25 Imatges per creure. Catòlics i protestants a Europa i Barcelona, segles XVI-XVIII
- 26 La ferida d'Hipercor. Barcelona 1987
- 27 El port franc i la fàbrica de Barcelona
- 28 Pere IV. Passatge major del Poblenou
- 29 Crítica i restitució patrimonial en gastronomia
- 30 Barcelona capital mediterrània. La metamorfosi medieval, segles XIII-XV
- 31 La conquesta del litoral, del segle XX al segle XXI
- 32 La ciutat dels polígons. Un itinerari pel Besòs
- 33 Barcelona & Futbol. El gran joc social del segle XX
- 34 Barcelona, port mediterrani entre oceans. El testimoni del vaixell *Barceloneta I*
- 35 Alimentar Barcelona. Ciutat, proveïment i salut
- 36 El rellotge dels Flamencs, 1576-1864
- 37 Guia breu del MUHBA, el Museu d'Història de Barcelona
- 38 Diari de l'habitatge. Barcelona segle XX
- 39 Protegir Barcelona. Bombers i prevenció d'incendis, 1833-2022
- 40 Allotjar les majories. Barcelona 1860-2010

